

LES PARRÒQUIES MEDIEVALS DEL BAIX MARESME

1.— ELS NOMS DELS NUCLIS I LLURS PROBLEMES.

El tema que ha suscitat més polèmica a la historiografia local és, sens dubte, el del nom de la ciutat de Mataró i la seva evolució secular. Començarem, doncs, per l'estudi dels noms dels nuclis que generaren les parròquies constituents del terme del castell de Mataró i, en segon lloc, les que formaven part del de Sant Vicenç/Vilassar. Nombrosos han estat els estudiosos profundament preocupats per l'etimologia de Mataró, i grans han estat els esforços per a demostrar la relació entre l'antiga lluro, *Civitas Fracta*, i el nom actual de la ciutat. Les primeres dades, les rebem de fra Enrique Flórez, que cita Caresmar i Campillo; Víctor Balaguer, Pellicer i Pagès, Carreras i Candi, tots aporten variades solucions al misteri toponímic. A començaments del nostre segle, Ribas, Llovet, Ferrer i Clariana, Albert i Illa, continuen la polèmica, aportant noves tesis i opinions personals (1).

Per la nostra banda, i atès el fet que Mataró és l'únic nucli de poblament que prendrà el nom de *civitas*, creiem adient repensar el problema des de les dades documentals. S'ha vingut admetent per part dels historiadors el fet de la destrucció d'lluro per les ràtzies sarraïnes, sobretot per la del juliol del 985, quan l'exèrcit cordovès, comandat per Almansor, amb l'ajut de naus mallorquines, posà setge a Barcelona i la saquejà. L'arqueologia, a més, ens demostra que lluro fou incendiada en algun moment de la seva història, pel gran nombre de cendres que apareixen a les prospeccions. Nogensmenys, Illa (2) indica que ja en el segle III els naturals del país es sublevaren, destruint viles i poblacions, en les turbulències del final de l'Imperi. Semblant catàstrofe es repetí al segle IV i, amb l'escomesa de les darrerries del segle X, quedà completament arrasada. També explica que la ciutat, en època romana, solament fou un enclavament foraster de domini i administració, de reduïdes dimensions.

Analitzant el concepte dels elements definatoris de la ciutat, i els que fan que aquesta pugui ésser considerada com a tal, els factors urbanístics passius vénen donats per les condicions geogràfiques i estratègiques, a més de precedents històrics, com la continuïtat urbana, almenys topogràficament. En canvi, els elements actius es basen en un procés de població; per la concessió de mercat; per la fortificació de la ciutat, que és una de les mostres més clares de la mentalitat ciutadana; l'existència d'un estatut jurídic propi i d'un artesanat. El caràcter urbà de Mataró en època antiga no creiem que complís pas tots i cadascun dels factors esmentats, i tampoc la *Civitas Fracta* medieval abans del segle XV, però en temps romà se n'adonaren alguns d'ells com, per exemple, la fortificació, com proven les restes de l'antiga muralla romana.

Així, essencialment, van ésser ciutats les antigues *civitates* romano-visigòtiques, i, en el Baix Maresme, àrea conquerida entre el 785 i el 801, l'única població de semblants característiques seria Mataró, d'ací el nom de *civitas*. Però la confusió terminològica no queda encara aclarida si hom no considera la segona part de l'apel·lació, el qualificatiu *fracta*. Aquest és el veritable problema, per a la solució del qual s'ha donat un variat nombre d'hipòtesis. Llovet recull els diferents punts de vista (3) i apunta la solució més correcta: *Civitas Fracta* era el nom de la parròquia, mentre Mataró era el del castell. Cal ara reflexionar per què *fracta*. Qui ens aclareix aquest punt és Carreras i Candi, en considerar l'existència de diversos poblats, citant Balari: *Se llamaba Civitas Fracta en la Marca de España a la ciudad dividida en dos partes, ésta es, en ciudad propiamente tal y en burgo, villa nova o vicus* (4). Perquè, encara que la parròquia de Santa Maria incloïa diferents veïnats com Cirera i Valldeix, Mata era, per la concentració poblacional a l'Alta Edat Mitjana, com un suburbi de *Civitas Fracta*. És a dir, la ciutat es repartia en dos nuclis, el que envoltava la parròquia de Santa Maria i el que agrupava Sant Martí.

Els documents palesen aquesta situació: el terme de Mata, *in apendicio de parrochia Sancta Maria que dicunt Civitas Fracta: apendicio*, que vol dir apèndix, suplement, dependència; *et in kastrum que dicunt Mata, ubi dicunt Llanereres, vel in eius terminis*, i a la parròquia de *Civitas Fracta, ubi dicunt in villa Mata*, així com a la parròquia de Santa Maria, *intus villa de Mata* (5). El nom de Mataró, també el tenim documentat des del segle XI: els termes *de Matari et de Argentona et de Capraria et de Primiliano*; Guillem Ramon de Castellvell deixa en llegat testamentari *ad Sanctam Mariam Civitatis Fracte V, et ad clericos eius similiter per misses, ad Sanctum Andream de Lavaneres V ad dedicationem, et V per misses*, i al seu fill Guillem *kastrium de Matero, cum illorum terminis*. Trobem esmentada la parròquia de Santa Maria *Civitatis Fracte apud Materonum*; i al segle XIII, el rei Jaume I confirma al monestir de Sant Cugat del Vallès els seus castells, possessions, delmes i primícies, amb els *redditus de Mathero*. Ben entrada la tretzena centúria es confon ja el nom de la parròquia: *parrochia de Sancta Maria de Materone*, per arribar, un segle més tard, a diferenciar-se clarament els veïnats: els homes de la vila de Mataró, els de Traià, els de Cirera, els de Valldeix, els de Mata, a més de l'existència evident de les dues parròquies, Santa Maria i Sant Martí, que juntament amb les de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llanereres conformaven el domini del castell de Mataró (6).

En un capbreu realitzat el 1342 mitjançant el qual Romeu Lull confirma a Bernat Català les possessions que aquest darrer té per a ell, la parròquia s'esmenta com *Sancti Martini de Materone*, i es tracta, evidentment, de Sant Martí de Mata. Un segle més tard, es comprova de forma ben clara l'evolució, car es citen les parròquies de Santa Maria de Mataró *olim* "Ciutat Treta" i la de Sant Martí de Mata. Cal també assenyalar el procés *fracta/freta/treta* per comprendre les diferents accepcions documentals, però hom no pot admetre com a vàlida la hipòtesi que s'utilitzava Mataró o *Civitas Fracta* segons es tractés d'escriptures civils o eclesiàstiques, com suggereix Ferrer i Clariana (7), car resulta evident que la Cúria del Bisbat havia de referir-se al nom de la parròquia, i l'administració laica al terme del castell. El desenvolupament posterior de la vila al segle XIV forçà la incorporació de l'accepció civil, heretada del nom del castell, el que en èpoques més antigues assumia aquesta responsabilitat. El municipi baix-medieval, doncs, prendrà el nom de Mataró, i aquest com a tal el considerem hereu i diminutiu de la primigènia torre de Mata.

Formaven part del terme del castell de Mataró, a més, les parròquies de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres, i la quadra de Caldes d'Estrac. Pel nom Llavaneres també es poden donar diferents solucions, del llatí *lavandaria*, que significa rentadora, o la indicada per E. Albert, de *lavandarias*, terres de llevant, situades a l'extrem llevant del comtat i bisbat de Barcelona (8). De Caldes d'Estrac, *caldà*, aigua calenta de les fonts termals, i el topònim "Estrac", Illa opina que, com Burriac i Céllecs són apel·latius propis de les poblacions ibèriques abandonades per la presència romana (9), encara que caldria considerar la possibilitat de provenença de gentilicis romans, com *Astaracus* i *Burrianus*, aquest darrer derivat del pre-romà Burrius (10). Pel que fa als veïnats de Mataró, Mata és el nom d'una planta silvestre, que, segons Moll, alguns filòlegs atribueixen a un origen llatí, mentre d'altres consideren un possible origen pre-romà. Valldeix és la contracció de Vall-de-Eix, d'ací, Eixelà, Aixelà, Xelà, d'origen incert, però gairebé segurament germànic (11), el que ens fa descartar l'etimologia àrab presentada per Ribas (12). Cirera té una clara procedència vegetal, i Traià prové del gentilici *Traliano*.

En el terme del castell de Sant Vicenç, tan sols Argentona ha suscitat diferents interpretacions, recollides per Carreras i Candi (13), el qual ens dóna a la vegada la millor accepció: de *argentum*, per l'existència, en algun temps reulat, de la troballa d'aquest mineral al terme parroquial. El castell comprenia també part de la parròquia de Teià i Premià, més tard convertida en quadra, juntament amb les de Cabrera i Agell, i la parròquia de Vilassar, de la qual depenia el veïnat del Sant Crist i Cabrils. Cabrera i Cabrils provenen de la paraula llatina *capraria*, lloc de cabres; Premià, Teià, Agell i Vilassar de gentilicis: *villa Primiliano*, *villa Taiano*, *villa Agellum*, *villa Azaar*.

2.— ORIGEN DE LES CAPELLES I ESGLÉSIES.

Seguint Font i Rius (14) el concepte de vila és molt ampli i, per tant, permet de diferenciar-ne tres tipus, depenent del seu origen o del seu posterior desenvolupament: els antics *vici*, les antigues *villae* romanes, viles formades al voltant d'una parròquia, les generades per un castell o monestir, i les viles noves.

Atesos els estralls i turbulències dels segles III i IV, les invasions del VIII, i reconquesta entre el 785 i 801, la població de Girona i Barcelona era molt mins; per tant, durant els tres primers quarts del segle IX hom va esmerçar primordialment a intensificar la població a ambdós comtats. En el territori que envolta Barcelona, van sorgir tota una sèrie de santuaris i d'esglésies rurals, la majoria entre el 980 i el 1050, que foren llavor de futures poblacions. Al Baix Maresme, segons Ribas (15), les capelles construïdes sobre restes d'edificis romans són: Sant Miquel i Sant Martí (Mata); Sant Martí, Sant Sebastià i Sant Jaume (Traià); Sant Miquel (Cros); Sant Simó (Mataró); Santa Rita (Valldeix); Santa Anna (Premià); Sant Mateu (Premià de Dalt) i Santa Margarida (Cabrera). A més, cal considerar la capella pre-romànica de Sant Cristòfor (Cabrils), i les esglésies parroquials, Sant Martí de Teià, Sant Pere de Premià, Sant Genís de Vilassar, Sant Feliu de Cabrera, Sant Julià d'Argentona, Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres... que es bastiren, amb molta seguretat, sobre antigues *villae*, potser reutilitzant la *villa* urbana, de la qual s'havien disgregat els edificis que componien la *villa rustica*, convertint-se en les cases documentades al segle X, la qual cosa ens fa comprendre, doncs, la fórmula tan coneguda de les escriptures: *in comitato Barchinone, in Maritimo, inter villa Primiliano, vel in eius*

terminis, vel in termino de Taliano (16). De l'anàlisi dels documents dels segles X i XI seguim l'evolució de la cita toponímica, donada com a *villa* o terme de la *villa* durant tot el segle X. El primer esment d'una parròquia és la de *Civitas Fracta* el 1024, Premià el 1053, Teià el 1060, Argentona el mateix any; l'única referència de consagració d'església que tenim a les senyories estudiades, l'hem copiada d'un *Speculum* del castell de Vilassar que relaciona les escriptures referents a les parròquies de Vilassar, Argentona, Teià, Premià i Mataró. La nota diu el següent: *Consagració de la Iglesia de Sant Julià de Argentona, la qual fou consagrada per Hugo bisbe i per altres nobles persones que assistiren a dita consagració, y se expresa estar dita Yglesia dins los limits del castell de Sant Vicens del districte del comtat de Barcelona. Consta en poder de Prim sacerdot al mitg del mes de Agost del any primer del Reynat del Rey Felip de Fransa, que fou en lo any de 1060.*

Molt possiblement la *ecclesia* es deuria bastir abans d'ésser consagrada. En tenim proves força concloents: el 1012 es cita *in ipsa Maritima, in termini Sancti Iuliani, vel in villa Pins*, és a dir, Sant Julià ja existia i tenia un terme adjudicat. També, la consagració tardana del cementiri de Teià, el 1303, en la primera visita pastoral del bisbe Ponç a la parròquia (17), ens referma la idea que la consagració s'efectuava molt més tard, i que les funcions específiques es portaven a terme de forma bastant espontània, sobretot als segles X i XI. Segons Gaspar Feliu, la consagració d'una església és el fet més demostratiu del repoblament, que cal comparar amb les dates de concessió dels castells i amb les dates de les cartes de població.

El 1025, el comte de Barcelona, Berenguer, ven a Guadall un alou en diversos llocs, franc, a Barcelona i Osona, a les parròquies de Sant Sadurn de la Roca, Santa Agnès, Cardedeu, Vilanova i altres, junt amb els feus de Sant Vicenç i de Cabriels. El 1062, Bonfill Guillem de Castellvell comana la torre de Mata al seu nebot, Ramon Bermut (18). És a dir, els castells d'ambdues jurisdiccions, o almenys les primeres notícies escrites que d'ells s'han conservat, estan incloses dins del període 1025-1062. Malauradament, no tenim cartes de població del Baix Maresme, però sí concessió de franqueses. Carreras i Candi assenyala la venda d'alous, feus i franquícies d'Argentona, efectuada pels comtes de Barcelona a favor de Guadall, document que transcriu en apèndix, del 1025, el que venim comentant. També una escriptura sense data, però referida al període comprès entre 1035-1076, del *Liber Feudorum Maior*, ens parla de les franqueses que concedí el comte de Barcelona a Bernat de la Roca i Ramon Guillem, sobre les parròquies de l'Ametlla, la Garriga, Samalús, Llerona, Granollers, Palou, Martorelles, Vilanova, la Roca, Balenyà, Premià i Cabrera (19). O sia, sempre en els mateixos anys, entre 1025 i 1076, dins d'un marge d'uns cinquanta anys, s'efectua la reorganització del territori, entesa com a creació i habilitació de parròquies i castells, reconeixement de propietats, impuls al repoblament i organització de la defensa, a més de l'autoritat administrativa i judicial. Però, tal com diu Feliu, *encara que els documents sovint ho amaguin, sempre traspua un establiment anterior: no van ésser els comtes els qui van empènyer els repobladors, sinó més aviat van ésser aquests els qui van atreure l'atenció comtal per tal d'organitzar i reforçar llur domini sobre els territoris ocupats pels pioners* (20).

La parròquia és essencialment medieval i pre-senyorial, anterior a les circumscripcions administratives, i un dels elements més importants en el procés de transformació de les vil·les rústiques en viles de nuclis urbans. Les noves esglésies eren edificades al terme de les vil·les, que es mantenien encara com unitats d'explotació rural. Fossier indica la importància de la creació de fonts de baptisme acompanyada

per l'extensió de la terra de conreu, ressaltant la identitat entre terra i parròquia, fet que justifica el paper de la segona en la concentració dels homes, i que explica el problema de les esglésies pròpies, car el qui aixeca una església no abandona el terreny sobre el qual basteix la construcció. És a dir, conserva el *dominium fundi*, ja sigui en alou, en dot, infeudada o en precari, la *ecclesia* continua en disposició de qui la creà (21). Per tant, aquests casos que ens semblen sorprenents, com el de l'església de Sant Pere de Premià, comentat per M. del Claustre Fages, indicant que aquesta restava en mans del comte Mir abans del 966; la donació de la de *Civitas Fracta* i de tots els seus delmes per part del vescomte Gilibert a favor de la seva filla Arsenda en concepte de dot, el 1125; i la donació de l'altar i la rectoria de Sant Feliu de Cabrera al seu rector el 1353, realitzada per Bernardó de Sant Vicenç, altar on podrà *celebrare el orare ad dominum Deum, pro animabus meis, et parentum et benefactorum nostrorum et omnem fidelium* (22), ja no provoquen tants dubtes, sinó que es troben inclosos dins d'una mateixa dinàmica estructural, segons la qual, a l'inici, el poder i la propietat territorial es confonien i era ostentat per unes poques mans, independentment si el bé formava part d'un poder espiritual o temporal.

3.-- ELS ELEMENTS CONSTITUTIUS DE LA PARRÒQUIA.

La *parrochia* va atreure al seu voltant pagesos que van formar un petit nucli poblacional, el qual es va convertir en el centre natural de la vila (23). Els camperols buscaren, així, la seguretat oferta pel perímetre sagrat de l'església, la sagrera, hereva del moviment de Pau i Treva que, com assenyala Cuvillier respecte a les comunitats rurals de la Plana de Vic, constituirà al segle XIII "la clau de volta" de la parròquia (24). En aquest sentit, l'establiment per part del bisbe Gislabert *ad rehedificandum et erigendum atque cosntruendum* una casa a Premià, *infra domum Sancti Petri et Sancti Thome apostolis*, lliandant, a l'est, *in cimiterio Sancti Petri et Sancti Thome prelibatos* i al sud *similiter, ipso cimiterio, passos III longe de predicte domo*. Cal remarcar l'apel·lació *domum Sancti Petri*, referint-se a la que esdevindrà l'església de Premià, marcant la relació evolutiva de *villa/domus/ecclesia*, així com la contigüitat entre l'església i el cementiri, eix del nucli generador de la parròquia. Als mateixos anys, hom dóna un alou a la mateixa localitat, *infra parrochia Sancti Petri Primilianensis* (25).

En esclatar les violències feudals del segle XI, l'Església, convertida en garant de l'ordre tradicional, va jugar a fons la carta pacificadora, mitjançant els decrets de Pau i Treva, i la conversió de les sagreres-cementiris rurals, que envoltaven en un radi de trenta passes les esglesioles, en llocs inviolables. Aquestes sagreres, punt de reunió habitual dels caps de casa i de les famílies camperoles, es van convertir aleshores en l'indret de refugi i de construcció de nous habitatges que cercaven l'ombra protectora del campanar, esdevingut torre de defensa.

Quan Pere des Bosc, escrivà racional i ciutadà de Barcelona, pren possessió de les propietats que componen el terme dels castells de Sant Vicenç i Vilassar, el 1352, es presenta a la parròquia d'Argentona, on féu repicar *ad sonum de corafors*, i prengué possessió corporal de les cases, alineades, rectes, en paret directa vers la torre. També, per tal d'evitar les depredacions, els incendis i saqueigs propis de les bandositats feudals, els pagesos, a vegades, van guardar el gra de llurs collites en sitges que excavaren a les roques on s'alçaven les esglésies parroquials, o dins fins i tot del nucli eclesial. Les violències dels cavallers foren patides pels pagesos del

Maresme, i en conservem algunes proves, com la sentència dictada pel bisbe de Barcelona, Ramon, condemnant Pere de Sant Vicenç i Ramon de Cabanyes, els quals efectuaren una rapinya contra els homes del monestir de Sant Marçal, a Argentona, produint danys greus coneguts, car aquests denunciaren totes llurs pèrdues.

En Ramon Morot declara haver perdut 12 parells de gallines, sis oques, un porc, un sac, tota la seva vinya, una fornada de teules, i s'exclama dient que *irruerunt*, irromperen dins les seves cases, *arserunt*, cremaren la seva fusta i el seu paller. Tan gran fou la destrossa, que, *per magnam necessitatem* els seus pares moriren de fam. Atesos aquests esdeveniments, és evident la funció acollidora de l'església i per extensió, la dels seus voltants, que reflecteixen el nucli relacional més estret i a la vegada més segur. Els establiments realitzats dins la sagrera ens parlen dels elements constitutius d'aquesta: com el que féu Berenguer de Sant Vicenç el 1300 a Pere d'Espinalp, d'Argentona, a una parellada *super fabrica et sacaria de Argentona*. Confronta de llevant amb el celler i el corral de la parròquia, amb la farga, i d'altres bandes amb aous del senyor, de l'església i de la Canonja, i li concedí llibertat per edificar: *concedo etiam, tibi et tuis, quod possitis facere in spacio quod ibi est inter fabricam, cellarium et corralum, unam domum ad opus cellarii...*, o sigui, una casa contigua, edificada aprofitant la paret del celler, entre aquest, la farga i el corral. En general, dins de la sagrera s'ha de concedir llicència per poder carregar les parets de la nova construcció amb les de les cases que ja són allí, com s'especifica a l'establiment a favor de Pere Puig, vint-i-cinc anys més tard, a Vilassar, a qui es concedí permís per poder carregar sobre les cases de Corroi (26).

No sabem si les esglésies, al Maresme, guardaven tots els esplets dels pagesos, però sí els agrers i delmes que aquests estaven obligats a prestar, o sigui que no resulta massa aventurat creure que gaudien de sitges o dipòsits de gra. Com que aquests rèdits acostumaven a pertànyer a diferents senyors, el rector procedia a fer les parts corresponents. N'hem recollit notícies tardanes, del segle XVI, però que poden ésser reflex d'activitats semblants a l'època medieval. D'una sentència donada per a solucionar un litigi entre Miquel des Bosc Sant Vicenç i el rector de Vilassar, en prenem un paràgraf: *Primo, que durant la vida de dit Rector se recullissen tots los grans y delme dins la casa de la Rectoria y de aqui se dividís, del mode que sempre se havia acostumat, ço és, que del vi, oli, faves, ciurons, mill, llentíes, llentioles, melca, llovins, càem, lli y de tots altres explets, que fetas nou parts de dits fruits, que lo Rector deprenha sinch parts y les restants quatre parts se dividís entre parts de Don Miquel Desboch y la señora Baronesa de Llagostera. Igualment emperò dels demés fruits, ço és, de forment, mestall, sègol, ordi, sivada, altres blats y explets, añells, cabrits, porcells i formatges; fetas nou parts de dits fruits, las sis parts se dividescan en iguals parts entre dit Miquel Desbosch ho de sos successors y dita Baronesa de Llagostera ho de sos successors, y las restants tres parts, quedan a favor de dit Rector y de sos successors...* És a dir, es guardaven tots els esplets a la casa de la Rectoria, *com sempre s'havia acostumat...* (27).

Els poblets estaven formats com a màxim per una vintena de famílies. Cap d'ells prendrà el qualificatiu de vila, llevat de Mataró, com hem considerat, que ja des del segle XIII assoleix una major importància. Les cases que formen els poblats són contigües, adaptades a les formes del terreny i disposades a ambdós costats d'un carrer longitudinal, que quasi bé a totes les parròquies del Baix Maresme serà la riera, areny o aragall (28) *que discurrit in tempus pluviarum*, carrer que constituirà la columna vertebral de la població. Quan comencin a néixer els carrers transversals,

seguiran les oscil·lacions topogràfiques, dibuixant les sinuositats pròpies dels poblats medievals, sobre les corbes del terreny, com es pot comprovar fàcilment encara ara al nucli antic de Vilassar de Dalt. Les parets de les cases serviran de muralla protectora del poblat, com a primera defensa, i si el perill és massa gran, els parroquians correran a refugiar-se a la torre de l'església, darrera solució defensiva.

Enfront a aquest hàbitat concentrat, la parròquia comprenia també uns quants masos dispersos. Les *villae*, vilars i vilardells, vénen heretats de l'estructura agrària social baix-romana, es remodelen en l'etapa carolíngia de reconquesta i repoblació, es consoliden en els poblets i viles formats al voltant de les esglésies al segle XI. El mas va conèixer una primera expansió abans del 1050, apareixent a la documentació amb el nom de *domus*, però aquesta es consolidà als segles XII i XIII, com també les bordes, degut al creixement de la població entre 1150 i 1350, a la necessitat d'un major nombre de productes agraris i l'interès de la noblesa en augmentar les vendes, la qual cosa produirà una constant fragmentació de les unitats rústiques. La vida dels parroquians, ja sien dels masos dispersos o dels residents a les sagreres, girarà envers les trobades a la plaça o al fossar de l'església, en la utilització del forn i la ferreria, en anar a buscar l'aigua a la font, elements que defineixen la parròquia i descriuen un cert tipus de paisatge humà, però també, el forn, la ferreria, el molí i quasi bé de vegades la font, són monopolis del senyor, destrets del *domini*, i a causa d'ésser impossible allargar-nos en un treball d'aquestes característiques, haurem de proposar-los més endavant.

4.— LA PRIMERA GÈNESI URBANA DEL MATARÓ MEDIEVAL.

Analitzarem un dels desenvolupaments parroquials que generaren una major concentració poblacional: Mataró, sobre el qual ja assenyalàvem com les apel·lacions de *civitas* i més tard de vila ens suggerien una evolució més marcada en aquest sentit. També l'activitat econòmica ens vindrà a donar suport a la hipòtesi que presentem (29); ara, però, volem incidir sobre l'urbanisme, i per portar a terme aquesta idea, cal remarcar els factors que expliquen la naixença i fixació del nucli medieval mataroní:

a) La perdurabilitat d'un poblament de masies escampades per tot el territori, més o menys evolucionades des dels temps visigòtics, i, algunes, arrencant de la mateixa colonització romana.

b) La situació de l'església parroquial de Santa Maria, al primer replà litoral, prop de la platja, contràriament al mecanisme general existent a la comarca.

c) L'aparició del primer tràfic comercial, practicat a l'empara de la sagrera, paral·lelament a una més gran explotació de les terres i una major densitat de poblament.

d) Augment del comerç, que menà a l'establiment del mercat i donà peu a edificar al seu entorn, i, amb això, la naixença del nucli primitiu rodejat de masies.

El privilegi regi de concessió de mercat a Mataró fou atorgat pel rei Jaume I el 1294: *concedimus et statuimos quod mercatum celebretur in dicto loco de Matarono proximo qualibet septimana, scilicet, die lune*. El 1308 Pere Morot i la seva

muller, Elisenda, hereten llur filla fent-li donació d'una casa amb la seva quintana que posseeixen a prop del mercadal, i durant el segle XIV anem trobant més i més referències de l'aspecte del nucli inicial, el qual s'originà al voltant de l'església, *in parrochia Sancta Marie Civitatis Fracta*. Allí, hi descobrim el fossar, documentat als establiments que ens donen com a nom de lloc: "sobre l'església", "dins la sagrera", "sobre la sagrera", "a prop del mercat"... o sigui, la plaça de la vila estava situada a vora de la casa parroquial, i era on el mercat s'emplaçava cada setmana. El nucli primerenc, fou, sens dubte, el generat per la parròquia i la plaça, on viu Ramon ça Llibra, *intus dictam villam de Materono, iuxta plateam ipsius villa*, anomenada també *platea dicti fori, loco apud plateam vel forum*. Els primers carrers neixen ací, *in via publica que tenditur apud ecclesiam*. Els punts bàsics de referència, a més de l'església i el mercadal, són el forn i el pou, situats molt a prop, *in domibus furnorum dicti castris, in vico qui transit iuxta puteum que ibi est*.

Generalment, quan tractem els habitants de dins de la vila, trobem esmentats, en la seva gran majoria, cases, *domus*; i també *hospicii*: *intus dictam villam de Materono, subtus hospicium ipsius na Ferrana...*, l'hostal o alberg deuria ésser una casa més gran, potser més urbanitzada, tal vegada exempta, la traducció i adequació de la masia a la ciutat. La *domus*, més petita, s'arreglera amb les altres cases, de costat, donant lloc als carrers, primera versió de les típiques cases de cós tan característiques del Maresme en segles posteriors, i que podem encara trobar a les parts més antigues dels nostres pobles. Aquestes, amb una amplada màxima de cinc metres de façana, presentaven una planta rectangular allargada o potser quadrangular, i sempre tenien, al davant o al darrera, el seu hort tancat (30). Les cases d'Alamanda, esposa de Guillem de Mas, l'indien amb el *clauso* de Ponç de Mataró, i amb les cases amb hort de Guillem de Comes. També consta l'existència de patis, tan usuals i tradicionals a l'arquitectura popular mediterrània: *quandam peciolam terre sive "pati" ... quod habeo et possideo in villa sive sacrania de Materone*, és a dir, aquesta petita peça de terra o pati, que tinc a la vila o sagrera de Mataró. Tan sols una obligada reflexió: el pati és equivalent a un petit tros de sòl; la sagrera vol dir el mateix que la vila.

També hi ha masies a la vila de Mataró, com la d'en Ramon Seguí: *quiquidem mansus est in villa de Materone*. La seva quintana afronta a l'est amb la rectoria, *in hospicium rectorie*, la qual cosa ens demostra que la situació del mas és ben bé dins del nucli de la sagrera. Limita també amb l'honor d'en Gilabert, partit per un carrer, *mediante carraria*, com passa de la mateixa manera al sud, l'indiant amb les cases d'en Bovet, *carraria mediante*. D'altres masos, dins d'aquest primer cercle parroquial, són els d'en Pujol, d'en Lledó, d'en Capella i d'en Mataró. En Pere Pujol té una femada *infra dictam parrochiam, loco vocato "casa d'en Bova"*. Així, l'inici de la vida semirural, semiurbana, comença a configurar-se, poc a poc, en una alternança de camp i ciutat, en una convivència absoluta de masies i cases, dibuixant, al bell mig dels prats i els camps de conreu, un petit agrupament de l'hàbitat, establert seguint l'eix de l'església parroquial i fonent al seu interior les primeres llavors de la vida pública, centrada al *forum*, a la plaça. De forma simple i espontània, paral·lelament a les necessitats dels parroquians, en seguiment de llurs anhels i ambicions, aquella *civitas* que als primers segles de l'Edat Mitjana, de ciutat, tan sols en tenia el nom, creixerà, sense mètode ni planificació, però traduint l'empenta comercial i econòmica en un desenvolupament urbanístic. A partir de les darreries de l'època medieval, el Mataró de l'Edat Moderna traduirà àmpliament aquest moviment, del qual ací tan sols n'hem presentat la gènesi (31).

Coral Cuadrada i Majó

NOTES.

- 1.- Flórez opina que d'antuvi existia Mata, a la qual s'agregà el veïnat de *Civitas Fracta* i per la veu de Mata s'arribà al diminutiu de Mataró, *España Sagrada, Theatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, (XXIX: Barcelona), Madrid, 1746-1918, p. 35-37; Balaguer que Mata depenia de Santa Maria i que a partir del segle XIII comença a perdre el nom de Mataró, junt al de *Ciutat Fracta, Mataró a trozos, o sea historia de la ciudad de Mataró, antes Civitas Fracta, y anteriormente Iluro, por un sugeto que no es natural de ella, Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1860, p. 160-167; Pellicer creu que la ciutat depenia de dos senyors feudals, d'ací el nom de *fracta, Iluro, Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, Región Layetana*, Mataró, 1887, p. 37-54; Carreras i Candi que comprenia diversos poblats, citant Balari, és a dir, ciutat i burg, *Lo castell de Burriach o de Sant Vicens*, Mataró, 1900, p. 76; Ribas suggereix que Mataró prové del nom de Mata en unir-se amb Alarona, *Notes històriques de Mata*, Barcelona, 1931, p. 14; Llovet pensa en la possibilitat que s'emprés *Civitas Fracta* per a la parròquia i el vocable Mataró per designar el castell, *La ciutat de Mataró*, Barcelona, 1959, I, p. 64; Ferrer i Clariana arriba a la conclusió que a la documentació civil s'utilitzava *vila* i terme del castell de Mataró, mentre que a l'eclesiàstica la de *Civitas Fracta, Mataró a l'Edat Mitjana, Analecta Sacra Tarraconensia*, XL, 1968, p. 6; Albert apunta la repoblació portada de forma capdavantera per Mata, després de la destrucció d'Alarona, i la relació Mata-Aleron-Mataró, *D'Iluro a Mataró, El Maresme del segle V al segle XIII*, Mataró, 1973, p. 61; Illa ens diu que a Mata s'instal·la la gent després de la destrucció d'Alarona, nom corromput d'Iluro, i Mataró aparegué en desplaçar-se l'hàbitat de nou a la platja, damunt les runes, *Topònims del Maresme i consideracions històriques a l'entorn dels mateixos, Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i el Maresme*, Mataró, 1976, p. 26.
- 2.- ILLA, J. *Op. cit.*, p. 26.
- 3.- LLOVET, J. *Op. cit.*, p. 60-63.
- 4.- BALARI, J. *Orígenes històrics de Catalunya*, Barcelona, 1899, 1965 reed, II, p. 511.
- 5.- ACB, 1-2-1416; ACA, *Ramon Berenguer I*, núm. 44; ACB, 1-1-878a, 1-2-1435.
- 6.- ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 496; ACA, *Ramon Berenguer III*, núm. 129; ACB, 2-49-2; ACA, *Jaume I*, núm. 512; MASM, *Marfà*, perg. 12; ACA, *Reial Patrimoni*, B.F.3, f.e.: APCC, perg. 33; AHFF, B-741 i B-743.
- 7.- FERRER I CLARIANA, Ll. *Op. cit.*, p. 6.
- 8.- ALBERT, E. *Op. cit.*, p. 10.
- 9.- ILLA, J. *Ibidem*.
- 10.- MOLL, F. de B. *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears), Assaig de divulgació lingüística*, Mallorca, 1982, p. 64 i 67.
- 11.- *Ibidem*, p. 237 i 103.
- 12.- RIBAS, M. *Op. cit.*, p. 81.
- 13.- CARRERAS I CANDI, F. *Argentona històrica*, Barcelona, 1891, p. 12.
- 14.- FONT I RIUS, J.M. *Orígenes del règimen municipal en Catalunya, Anuario de Historia del Derecho Español*, XVI, p. 389-529; XVII, p. 229-585.
- 15.- RIBAS, M. *El poblament d'Iduro*, Barcelona, 1952, p. 85, i FERRER I CLARIANA, Ll. *Monuments històrico-artístics i bells paratges del Maresme*, Mataró, 1963, p. 10; i també *La capella pre-romànica de Sant Cristòfor de Cabrils*, Mataró, 1960, p. 5.
- 16.- ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 456.
- 17.- ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 317; ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 471; ACA, *Ramon Berenguer I*, núm. 259; SGV, *Speculum* 1, f. 1; ACB, 1-4-28; ABB, *Llibre 1 Visites pastorals*, f. 13.
- 18.- SGV, *Speculum*, f. 45-45v; ACA, *Ramon Berenguer I*, núm. 281.
- 19.- CARRERAS I CANDI, F. *Argentona...*, p. 41 i 101-103; ACA, *Liber Feudorum Maior*, f. 383.
- 20.- FELIU, G. *L'evolució demogràfica, Història de Catalunya*, Salvat, III, 1985², p. 108.
- 21.- FOSSIER, R. *La infancia de Europa, Siglos X-XII, Aspectos económicos y sociales*, Barcelona, 1984, p. 2 8-239.
- 22.- FAGES, M.C. *Sant Pere de Premid: Origen i desenvolupament d'una comunitat rural del Maresme*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1986, p. 68; MARCA, P. *Marca hispanica, sive limes hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Rusciniensis et circumjacentium populorum ab anno 817 ad annum 1258*, París, 1688, 490, 1260; APSFC perg. 1.

- 23.- BATLLE, C.; CABESTANY, J.F.; CLARAMUNT, S. *El desenvolupament dels nuclis de població, Història de Catalunya*, Salvat, III, Barcelona, 1985₂, p. 181.
- 24.- CUVILLIER, J.P. *Les communautés rurales de la Plaine de Vich aux XIIIe, et XIVe, siècles, Mélanges de la Casa de Velázquez*, IV, 1968, p. 73-103.
- 25.- ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 482 i núm. 471.
- 26.- SGV, 2-3-20; APCPA, perg. 1bis, transcrit per CARRERAS I CANDI, *Lo castell de Burriach*, p. 295-297; AMA, perg. 14; SGV, *Speculum*, f. 70.
- 27.- SGV, *Speculum*, f. 58-58v.
- 28.- Per un recull de topònims referents a l'orografia medieval, vid CUADRADA I MAJÓ, C. *Toponímia medieval al Maresme: el paisatge, la mà de l'home, els veinats (1250-1350)*, Societat d'Onomàstica, *Butlletí interior*, XXVII, 1987, p. 5.
- 29.- Com palesa el desenvolupament posterior, i les fires, mercats i activitats artesanals reflectides al *Capbreu del Castell de Mataró*, realitzat a mitjan segle XIV, ACA, *Reial Patrimoni*, B.F.3.
- 30.- ACA, *Registre Cancellaria* 194, f. 43v; AHFF, perg. B-95; MASM, *Marfà*, perg. 10; APCC, perg. 24; AHPB, *P. Martí* 1371, f. 110. Les dades següents són totes extretes del *Capbreu del Castell de Mataró*, ACA, *Reial Patrimoni*, B.F.3, f. 71v, 87v, 90, 91v, 92, 97, 97v, 102, 105v, 106, 107v, 113v, 114, 127, 127v.
- 31.- El creixement urbanístic d'aquestes viles s'oposa totalment a les teories urbanístiques baix-medievals, vid, sobretot, pel contrast, ANTELO IGLESIAS, A. *La ciudad ideal según fray Francesc Eiximenis y Rodrigo Sánchez de Arévalo, Actas del Coloquio Internacional sobre la ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, 1985, p. 19-50; i també, pel concepte d'oposició, WOLFF, Ph. *Villes et campagnes dans le Midi français médiéval, France méridionale et Pays Ibériques, Mélanges géographiques offerts en hommage à M. Le Doyen Daniel Faucher*, Tolosa, 1949, p. 677-685.